

Lynn Hunt (red.). *The invention of pornography. Obscenity and the origins of modernity, 1500-1800.* Zone Books

Pornografie is tegenwoordig een gewoon verschijnsel, overal geëtaleerd en overal te koop: op de televisie, in de videotheek, op de schappen van kiosk en tijdschriftenhandel. Alles kan en alles mag - alleen in de uithoeken van de maatschappij wordt nog serieus tegengesputterd, door gekrenkte feministen en door een enkele verdwaalde pastoor, dominee of molla. De grote literaire schandalen van weleer (rond D.H. Lawrence, Henry Miller, en - in eigen land - Han B. Aalberse en diens *Bob en Daphne*) hebben iets exotisch gekregen, iets uit een ver en vreemd geworden verleden, terwijl in de tussentijd hooguit een paar decennia zijn verstreken.

Minder simpel liggen de zaken op het persoonlijke vlak. Daar is de pornografie, net als het hoerenlopen, nog altijd omgeven met een sluier van discretie. Wat maatschappelijk de gewoonste zaak van de wereld is, kan individueel wel degelijk iets beschamends krijgen, in het bijzonder bij solitair gebruik. Een openhartig essay als *Denken is een lust* (1985) van Willem Jan Otten, waarin die beschamende kant niet wordt verdoezeld, behoort tot de uitzonderingen. Pornografie kopen en bekijken is tot daar aan toe, er openlijk voor uitkomen en erover nadenken is een heel andere zaak.

Tenzij natuurlijk de wetenschap een objectief alibi verschaft. De geschiedwetenschap bijvoorbeeld, waar al geruime tijd onderzoek wordt gedaan naar de pornografie van het verleden. Enkele resultaten daarvan zijn nu gebundeld en gepubliceerd onder de titel *The invention of pornography. Obscenity and the origins of modernity, 1500-1800*. Negen historici (op twee na allen vrouwen) buigen zich over verschillende aspecten van het verschijnsel in de bedoelde periode. Zonder schroom citeren zij uit de bronnen, inclusief de drieletter-woorden, en ook de vele bijgevoegde illustraties verhullen weinig of niets.

Een dergelijk boek had pakweg dertig jaar geleden niet kunnen verschijnen, althans niet in deze onbesmukte vorm. Dat het nu anders is, kan alleen maar worden toegejuicht - niet in de laatste plaats vanwege de kwaliteit van de meeste bijdragen. Ook in de manier waarop zij hun onderwerp benaderen bewijzen de auteurs kinderen van hun tijd te zijn. In vrijwel alle artikelen is de invloed bespeurbaar van de moderne mentaliteitsgeschiedenis, van de modieuzere *gender studies* en van het denken van Michel Foucault. Alleen diens moeizame stijl heeft men gelukkig niet overgenomen.

Pornografie wordt in deze bundel niet beschouwd als een tijdloos, universeel verschijnsel. Hoewel erotische fantasieën en afbeeldingen in alle tijden en alle culturen voorkomen, is pornografie (aldus samenstelster en inleidster Lynn Hunt) iets dat typisch bij de geschiedenis van het moderne westen hoort en is ontstaan als gevolg van zeer specifieke historische omstandigheden. Pornografie is het product van een ingewikkeld samenspel van schrijvers en kunstenaars, een gretig publiek en een waakzame overheid, die haar onderdanen - vergeefs - trachtte te beschermen tegen al te liederlijke genoegens.

Wat we onder pornografie dienen te verstaan is niet moeilijk te definiëren. Het gaat om beschrijvingen en uitbeeldingen van geslachtsorganen en seksueel

verkeer, met het doel kijker en lezer in een zo groot mogelijke staat van opwinding te brengen. Minder simpel dan deze - algemene - definitie is de concrete geschiedenis die in de bundel, zij het slechts fragmentarisch, wordt gereconstrueerd. Als een zelfstandig genre doet de pornografie immers haar intrede pas aan het begin van de negentiende eeuw; toen raakte ook de benaming (die voor het eerst - in 1769 - werd gebruikt door de Franse auteur Restif de la Bretonne) in zwang. In de eeuwen daarvoor is bijna altijd ook nog wat anders in het geding.

Pornografie werd gebruikt als middel om kritiek uit te oefenen op politieke en maatschappelijke misstanden en - vooral - op de officiële christelijke moraal. Pornografie leende zich voor filosofische propaganda, met name in de eeuw van de Verlichting, toen politieke pamfletten, anti-religieuze traktaten en pornografische romans zonder onderscheid 'livres philosophiques' werden genoemd. Zelden stonden de pornografische teksten op zichzelf; bijna steeds waren ze, anders dan nu, gelieerd met de belangrijke politieke, intellectuele en culturele bewegingen van hun tijd. Dat begint al in de Renaissance en gaat door, via de wetenschapsrevolutie van de zeventiende eeuw en de Verlichting, tot en met de Franse Revolutie.

Een andere belangrijke factor is de gestage vergroting van het publiek. Sinds de uitvinding van de boekdrukkunst is de consumptie van pornografische prenten en geschriften langzaam maar zeker 'gedemocratiseerd'. Aanvankelijk bleef het pornografische genot beperkt tot een kleine elite, maar gaandeweg werd de toegankelijkheid vergroot, om tijdens de Franse Revolutie voor het eerst een massa-publiek te bereiken. Een van de stellingen in de bundel luidt dat juist deze democratisering de repressie (en daarmee ook de verzelfstandiging) van pornografie heeft bevorderd. Pas toen iedereen er mee kennis kon maken, ontstond overal in Europa een expliciet op pornografische literatuur gerichte zedelijkheidswetgeving.

De artikelen in *The invention of pornography* gaan niet verder dan de Franse Revolutie; de negentiende eeuw met haar 'Victoriaanse' reactie blijft buiten beschouwing. Men richt zich uitsluitend op de lange en kronkelige voorgeschiedenis van het genre, die aanvangt bij het humanisme van de Renaissance, toen de herontdekking van de Oudheid ook een aantal minder 'klassieke' aspecten van de antieke wereld aan het licht bracht.

In kunst en literatuur deden opeens de meest wellustige voorstellingen hun intrede, ontleend aan de Griekse mythologie. Faunen, satyrs, maar ook de hogere goden waren actieve erotici, wier verrichtingen door de schilders van de Renaissance uitbundig werden weergegeven. In de literatuur gold de humanistische *imitatio* ook de vrijmoedige verzen en verhalen van Lucianus, Ovidius, Petronius, Catullus en Martialis, evenals de - doorgaans anonieme - 'priapische' poëzie. De 'wedergeboorte' van de Oudheid kreeg hier een wel zeer heidens karakter, onverbloemd en sensueel, dat zich moeilijk liet verenigen met de christelijke orthodoxie.

In deze periode werd de pornografie geboren, met als belangrijkste vader de Venetiaanse dichter en schrijver Pietro Aretino (1492-1556). Zijn *Sonnetti lussuriosi*, geschreven bij gravures van de verschillende seksuele 'modi', bleven beroemd en berucht tot in de achttiende eeuw, toen Casanova (zoals we kunnen lezen in diens *Histoire de ma vie*) er in bed nog altijd zijn voordeel mee deed. Hetzelfde geldt voor

Aretino's *Ragionamenti*, waarin een prostituée vrijmoedig over haar stiel babbelt - iets wat in de latere pornografie nog dikwijls zal worden herhaald.

Met Aretino verliet de pornografie voor het eerst het besloten kabinet van de humanist. Hij schreef in het Italiaans en richtte zich in principe tot een algemeen publiek. Om die reden (en uiteraard om de antiklerikale spot) belandde zijn werk spoedig op de Index; onder invloed van de Contra-Reformatie moest hij afdalen naar de illegale onderwereld van de letteren, vanwaar hij zijn nieuwsgierige lezers overigens even goed wist te bereiken als bovengronds, zo niet beter.

Een nieuwe bloeiperiode was de tweede helft van de zeventiende eeuw, ditmaal in Frankrijk, dat daarna lange tijd het vaderland van de pornografie zou worden, met Engeland in de tweede positie. Het begin wordt er gemarkeerd door het anonieme *L'ecole des filles*, waarvan de eerste editie in 1655 vrijwel in haar geheel door de politie in beslag werd genomen. De pornografie had kennelijk nog niets van haar subversieve karakter verloren en werd nog aanzienlijk subversiever, toen zij kort daarop de materialistische filosofie omarmde, waarin veel libertijnen de logische consequentie zagen van de zeventiende-eeuwse 'mechanisering van het wereldbeeld'.

Zoals de atomen zich in de greep van de natuurwetten door het universum bewogen, zo bewogen man en vrouw zich voortaan in het seksuele verkeer. Wie ongeremd aan zijn of haar driften toegaf, zondigde misschien tegen de wetten van staat en kerk, maar niet tegen die van de natuur. Wat zich in bed, boudoir of alkoof afspeelde, verschilde niet wezenlijk van de algehele turbulentie in de kosmos, en de maatschappelijke wetten en regels konden zich daar maar beter aan aanpassen. Zo vonden pornografie en materialistische filosofie elkaar ook in de kritiek op de sociale en religieuze status quo.

Opvallend is dat de rolverdeling van de seksuele partners daarbij een ingrijpende verandering onderging. Niet langer is de vrouw een passief, ontvangend wezen, met de man als enige erotische krachtbron; vanaf de late zeventiende eeuw zal zij in activiteit niet meer voor de man onderdoen. In succesvolle pornografische romans als John Clelands *Memoirs of a woman of pleasure* ofwel *Fanny Hill* en *Thérèse philosophe* (beide uit de jaren veertig van de achttiende eeuw) is de hoofdpersoon een daadkrachtige libertijnse vrouw die zelf haar erotische belevenissen met smaak uit de doeken doet - volgens Margaret C. Jacob een onmiskkenbaar gevolg van de egaliserende strekking van het materialistische wereldbeeld, waarin alles en iedereen aan dezelfde natuurwetten onderworpen was.

In Engeland maakte zulke pornografie deel uit van een anti-christelijke 'religie van het libertinisme', betoogt Randolph Trumbach in zijn bijdrage aan de bundel. Merkwaardig en door gebrek aan bewijs niet erg overtuigend is zijn stelling dat aan Clelands boek eigenlijk een verandering in de seksuele mores ten grondslag ligt, die een eind maakte aan de een eeuw eerder nog geaccepteerde homoseksuele erotiek tussen oudere mannen en jongens en die de scheiding tussen homo- en heteroseksualiteit bezegelde. Voor mannen tenminste, het homo-erotisch verkeer tussen vrouwen bleef zijn pornografische aantrekkelijkheden behouden. Op grond van een - later gecensureerde - homoseksuele scene tussen mannen lijkt Trumbach de auteur van *Fanny Hill* zelfs als een heimelijke homoseksueel te willen beschouwen,

maar wat hij daarmee precies hoopt aan te tonen, blijft onduidelijk.

Dat de libertinage zich in de achttiende eeuw tot zoiets als een seksuele en filosofisch verlichte tegen-religie ontwikkelde, valt intussen moeilijk te loochenen. Dat was trouwens niet alleen zo in Engeland, maar ook in Frankrijk, waar de pornografie bovendien tegen het eind van de eeuw een belangrijke politieke betekenis zou krijgen.

Al lang voor het uitbreken van de Franse Revolutie had de pornografische laster zijn nut bewezen in de politiek. In *The invention of pornography* zijn voorbeelden aanwezig uit de Italiaanse Renaissance en uit de Engelse Restauratie, toen puriteinse criticasters met onvermoed pornografisch talent de absolutistische pretenties van Charles II in een 'schandalig' daglicht probeerden te stellen. De meesters van het genre vinden we niettemin in Frankrijk, voor en tijdens de Revolutie, toen monarchie, adel en geestelijkheid in honderden romans en pamfletten werden afgeschilderd als een gigantische polymorf perverse poel des verderfs, met als losbandig middelpunt de gehate 'Oostenrijkse' Marie-Antoinette.

Tijdens de Revolutie bleek dit soort polemische pornografie ook de revolutionairen zelf te kunnen treffen. Maar interessanter is de betekenis die de Franse Revolutie voor de geschiedenis van de pornografie als zodanig heeft gehad. De Revolutie was in zekere zin de apotheose van de politieke pornografie, maar, schrijft Lynn Hunt, zij betekende tevens het eind ervan. Het doel (de bezoedeling van Troon en Altaar) was bereikt, pornografische geschriften waren dankzij de persvrijheid voor iedereen bereikbaar, de 'democratisering' van de pornografie had met andere woorden nog nooit zo'n hoogte bereikt - en tegelijkertijd verdween de politieke angel uit het wellustige geschrijf. Tegen het einde van de achttiende eeuw beoogde de meeste pornografische literatuur niets anders meer dan seksueel genot op te wekken.

Een uitzondering op deze regel vormt het werk van de markies de Sade, waarin de filosofische en politieke subversiviteit nog altijd van de bladzijden spat. Maar omdat Sade zich tegen elke vorm van moraal of politiek keert, is het effect van zijn boeken feitelijk niet anders geweest dan dat van apolitieke pornografen als Restif en Nerciat. Alle drie hebben zij ertoe bijgedragen dat consumenten en overheid de pornografie langzaam maar zeker los gingen zien van haar politieke en filosofische context, als iets dat een eigen - immorele - categorie vertegenwoordigde.

De verandering in perceptie is vanzelfsprekend niet alleen door de Franse Revolutie veroorzaakt, maar heeft ook te maken met de andere opvattingen omtrent vrouw en gezin, die in de loop van de achttiende eeuw zijn ontstaan. Tegenover de 'libertijnse hoer', de doortastende, seksueel daadkrachtige 'social climber' van *Fanny Hill* en andere pornografische romans, komt een heel ander soort vrouw te staan. Binnen de erotische literatuur neemt zij de vorm aan van de geslachtofferde, maar innerlijk onbezoedelde 'deugdzaame courtesane'; daarbuiten van de zorgzame moeder en echtgenote, passend in het nieuwe sentimentele en burgerlijke ideaal van de huiselijke haard, dat ook de negentiende en twintigste eeuw in zo sterke mate zal bepalen.

Met dat ideaal viel een bondgenootschap met de pornografie niet goed te rijmen. Met als gevolg dat deze meer en meer op zichzelf kwam te staan, deel

uitmakend (net als de prostitutie) van de beschamende schaduwzijde van het burgerlijke familiebestaan en in die hoedanigheid heftig bestreden door politie en wetgever.

Niemand zal zich er tegenwoordig nog van bewust zijn, maar deze ontwikkeling kreeg het eerst haar beslag in Nederland. Daar had het burgerlijke gezinsidealisme al halverwege de achttiende eeuw toegeslagen, waardoor de pornografische *Welle* toen (anders dan in de zeventiende eeuw) geen Nederlandse pendant heeft gekend, ook al werd veel van de buitenlandse pornografie binnen de grenzen van de Republiek gedrukt en uitgegeven. Wijnand W. Mijnhardt geeft in zijn bijdrage aan *The invention of pornography* een hele serie verklaringen, maar de belangrijkste is toch het vroege burgerlijke karakter van de achttiende-eeuwse Nederlandse maatschappij.

Men kan daarom zeggen dat de pornografie in haar moderne, dat wil zeggen zelfstandige gedaante in Nederland eerder is 'uitgevonden' dan in Frankrijk of Engeland. Of we daar trots op mogen zijn is een andere zaak. Maar het is wel een van de weinige voorbeelden, die het aan Heine toegeschreven dictum weerleggen dat in Nederland alles altijd vijftig jaar later gebeurt. In dit geval lagen de Nederlanders zelfs vijftig jaar voor op de rest van de wereld.

(*de Volkskrant*, 1993)